

Az én szubjektívizációs megkonstruálása a *Pályám emlékezete* szövegében¹

1. Bevezetés

Kazinczy Ferenc gazdag és terjedelmes életművével immár két évszázada foglalkozik a magyar szellemtudományi kutatások sora. E vizsgálatok legismertebb része az úgynevezett nyelvújításra irányul, de nagy múltja van a magyar irodalomtörténetben és fordítástörténetben betöltött helyéről, történeti eseményekben való részvételéről és szervezőmunkájáról szóló értelmezéseknek. Talán kevesebb figyelem jutott Kazinczy saját személyiségének nyelvi, irodalmi megkonstruálására, arra, ahogyan önmagát fölépíti, megjeleníti levelezésében és emlékirat-jellegű, próza- és stílustörténeti szempontból is jelentős műveiben. Az alábbiakban Kazinczy életművének eme összetevőjéről lesz szó. Közelebről a *Pályám emlékezete* személyiségkonstruáló nyelvi eljárásairól, a világban-benne-lévő-szobjektum önreflexív beszédéről, beszédmódjáról. A *Pályám emlékezete* bizonyonnyal számos újdonságot mutat a korábbi korok magyar emlékirat-irodalmához képest. A Kazinczy-szöveg nem is emlékirat, sokkal inkább életesemények olyan elbeszélése, amelyet az elbeszélő nézőpontja határoz meg, az eseményekhez, azok további résztvevőihöz és az így létrejövő történő helyzetekhez viszonyítva, saját (ön)reflexív elbeszélése módozataival. A nyíltan egyes szám első személyű kiindulópontoz (mint referenciapontoz) a szubjektívizációs mozzanatok sora kapcsolódik módszeresen. A tanulmány az E/1. önreferáló és önreflexív konstruálási módjait, azon belül az ezekhez kapcsolódó, saját magára és a társszereplőkre vonatkozó szubjektívizációs elbeszélő módok, jellemzések, megjegyzések viszonyait elemzi, a kognitív nyelvtan elméleti és módszertani keretében. (A személyjelölés vizsgálatához lásd a Magyar Nyelvőr 2018. évi 3. számában *A személyjelölés poétikája* rovatcím alatt megjelent tanulmányokat.)

Kazinczy több önéletrajz-jellegű írást készített, és itt nem csupán a *Pályám emlékezete* több változatáról vagy a *Fogságom naplója* szövegéről van szó. Csupán említeni lehet e helyt, hogy *Az én Életem* címmel ismeretes önéletrajza esemény- és epizód-történeteiben, a felidézett személyes élményekben nagymértékben fedi a *Pályám emlékezete* tematikai rendjét. Ugyanakkor *Az én Életem* más stílusban készült (ahogy az alcím ezt pontosan jelzi: „Barátimnak, Literatúránk’ barátjainak, ’s legközelebb gyermekeimnek”), magának Kazinczynak az önkonstruálása is legalább részben más nyelvi eljárásokkal történik meg. E műben ugyanis a közvetlen objektívizációs, áttétel nélküli, keresetlen véleménynyilvánítás jelentős, szemben a *Pályám emlékezete* közönségnek szánt, szépirodalmi igénnyel kidolgozott szubjektívizációs eljárásaival.

A jelen tanulmányban a *Pályám emlékezete* 1828-ban a Tudományos Gyűjteményben „Pályám’ Emlékezete” címmel megjelent szövegváltozatára, annak szövegrészleteire hivatkozom, a kritikai kiadás szövegközlése alapján (vö. Kazinczy 2009); az idézetek utáni oldalszám e kiadás helyeit jelöli. A *Pályám emlékezete* cí-

¹ A tanulmány az NKFIH 129040 *A magyar nyelv igei konstrukciói* című kutatás pályázati támogatása keretében készült.

men megnevezhető szövegváltozatok száma hat, amely változatok szövegszerűen igen nagy átfedésben vannak egymással: „A [*Pályám emlékezete I–VI.*]–ban olyan panelszerűen elmozduló szövegelemeket láthatunk meg, amelyek ha elmozdulnak is, alapvetően megtartják szerkezeti, szintaktikai és lexikai kidolgozásukat, felépítésüket, és e szövegrészek következetesen megfeleltethetőek egymásnak” (Orbán 2009: 789). A szövegközlés részleteire lásd a kötet sajtó alá rendezőjének jegyzeteit (Orbán 2009).

2. A korszak művészetbölcseleti háttére

Minden emberi cselekedet a maga közegében, szociokulturális kontextusában megy végbe, mind a cselekvő(k), mind más érintettek számára és nézőpontjából. Kazinczy Ferenc életműve és az itt tárgyalt *Pályám emlékezete* szempontjából ez kivált érvényes és számba veendő. A 18. század utolsó harmada és a 19. század első néhány évtizede az európai művészetben és bölcseletben közismerten a klasszicizmusból a romantika felé tartó korszakként van számon tartva, már a kortársaknak is. Illetve a francia kartéziánus racionalizmus és az angolszász Locke-féle empirizmus mellett mind hatásosabb a Leibnitz-féle idealizmus, majd Hegel, de főképp Herder, Goethe, Schelling, a Schlegel testvérek munkássága.

A klasszicizmus egyik fő elve, a különbözőség egysége, mindinkább megmutatta egy fő jellemzőjét: a kifejezés gazdaságossága, a mesterségbeli tudás, a retorizáltság valójában ellentétek és feszültségek egysége, amely egység egyre kevésbé maradt fenntartható (vö. Wellek 1970: 5–28). Ebben a folyamatban jelent meg a művészet elméleti megközelítéseiben az organikusság, amelynek során a fizikáról (a matematikai rációról, az ész szabályairól) a biológiára tevődik át a figyelem középpontja.² Az irodalmi műfajok rendje egyre inkább egység és változatosság keretében a biológiai fajok sokféleségének analógiájára lett értelmezve.

Míg a klasszicizmus a természet utánzását hirdette (Arisztotelész nyomán), az egyetemes, az embert mint olyant, a tipikust, és nem az egyedit és lokálist előtérbe állítva, ahol az irodalomnak törvényei vannak, az észre és a tapasztalatra alapozva, addig a rá következő fő irány inkább a szubjektív fontosságát, a líraiság alapállását, az ego egzaltáltsága kezdte hirdetni. Ez utóbbi számára az inspiráció, a képzelet, az invenció immár nem az örök mimetikus művészi szabályok szerint működik, hanem az autoritás, ész helyett az ízlés irányítja. A szépség egyetemes és örök fogalmával szemben a helyes döntés ösztöne válik a fő művészi alkotóerővé, amely tanulható és spontán is lehet (Wellek 1970: 24). A klasszicizmus elvárt egyetemes műveltségen alapuló intellektuális teljesítménye mellé, helyébe a kreatív génusz lép, fokozatosan.

Ez az a közeg, amelyben a művészet és közegeként a kultúra történetisége és nemzeti egysége és annak megjeleníthetősége jelentőséget kap, háttérbe szorítva az irodalomnak a klasszicizmus által kijelentett fő célját, a morális megtisztulást.

² Lásd példaként a Magyar Nyelvőr jelen számában Pethő József tanulmányát a korszak organikus metaforikus nyelvértelmezéseiről.

A magyar irodalom a 18–19. század fordulóján legjobb alkotói révén ugyanezt az utat járta be: a klasszicizmusban benne állt, de a személyiség alkotó cselekvését, az ahhoz való jogot és köteleességet már a klasszicizmus normatív szemléletével szembe is helyezte (Szegedy-Maszák 1980). A részletes bemutatásra itt csak utalni lehet, egy fejleményt azonban érdemes kiemelni, a *Pályám emlékezete* egy vonatkozásában: jellemző eljárásként jelent meg vers és próza egymásba fordíthatósága a korszakban (Szegedy-Maszák 1980: 64–5). Nem csupán átírásról van szó, hanem a kétféle beszédmód közötti átváltásokról és átalakításokról, Ányos, Bessenyei és Csokonai műveiben. E fejlemény alakította a magyar prózaritmus kidolgozását, és a prózaritmus Kazinczy prózai írásainak fontos jellemzője.

3. Kazinczy életmódja mint a *Pályám emlékezete* egy alapja

A szerző életrajza nem lehet közvetlen tényező egy irodalmi mű értelmezésében, még emlékirat esetében sem (ahogyan Kazinczy itt vizsgált műve annak tekinthető – erről lásd alább). Kazinczy saját jól dokumentálható életvezetésével saját történeti korában azonban mások számára demonstrálva alternatívát mutatott, egyfajta megoldási módot a rendi társadalom már nehezen tartható szociokulturális mintáival szemben (a társadalomtörténeti feszültségekre és változásokra lásd Gergely szerk. 2005: 57–123, 154–90).

Kazinczy Ferenc egész életében dolgozott, nemes ember létére a korban szokatlan módon, még hozzá „civil” tevékenységet folytatott, egyszemélyes irodalom- és kultúraszervezőként. Úgy dolgozott egész életében, hogy azért jövedelmet nem kapott. E viselkedésmód egyértelműen a személy és környezete kölcsönhatásán alapult, még hozzá a viszonyoknak a személyiség, jelen esetben Kazinczy tudatos és tervezett alakításával, irányításával. Kazinczy igen érzékeny volt személyes és művészi autonómiájára, ezt azonban egyértelműen saját környezetének (mint ez autonómia közegének) szelekciójával és alakításával tartotta fenn, a szociális és művészi modernség felé tájékozódva (az autonómia ilyen értelmezésére vö. Luhmann 1998: 776–88). Ennek feltételéül és megvalósulásaként Kazinczy például a kortárs magyar kultúrában újszerű módon bánt az idővel: időbeosztása a feladatokhoz volt kapcsolva akkor, amikor a többség még a természeti időhöz mérte a tevékenységeit. Egy másik fontos tényezőként levelezésével kilépett a provinciából, a lokalitásból, teljes hálózatot hozott létre a hiányzó társadalmi szintű helyett is. Kazinczy ezáltal hozzájárult a modern magyar nyilvánosság létrehozásához. A művelődés iránti igénye, az általa is művelt önképzés fontossága közismert róla. Mindez a polgárosulás felé mutató jellemző, amely nem csupán megmutatkozik a *Pályám emlékezete* beszédmódjában, hanem részben éppen ez a beszédmód hozza létre. S e tényezők fölemlegetése nem eszményítés, inkább jelzi azt a feszültségviszonyt, amely Kazinczy saját életfelfogásában is megmutatkozott, hiszen e polgárosuló irány nem akadályozta őt a rendi alkotmányosság több tekintélyi, társadalmi alá-fölé rendeltségi szabályának és szokásának a megtartásában.

4. Nyelvi konstruálási módok a *Pályám emlékezete* szövegében

Kazinczy alakilag saját életét beszéli el a *Pályám emlékezete* szövegében, nagyjából annak megírás idejéig. E kép azonban leegyszerűsíti a mű értelmezhetőségét. A *Pályám emlékezete* az elbeszélés mellett ugyanis azonos mértékben magának az elbeszélőnek a nyelvi megkonstruálása. E megkonstruálás a nyelvi megformálás általi értelemszerkezetek létrehozásában áll, és eredménye egy személyiség körvonalazása, egyedi események látszólag időben elrendezett és elbeszéltek szekvenciájának a formájában. Ez a megkonstruálás nem fikció, de nem is dokumentum, hanem olyan irodalmi igényű szöveg, amely a személyiséget nem pusztán *én ez és ez vagyok* vagy *az én történetem ez* típusú kijelentésekkel mutatja be külsőlegesen, hanem belsőleg. A bensőség pedig nem érzelmi kiáradásokban, lírai megszólalásokban mutatkozik meg, hanem olyan bennfoglalt nyelvi műveletekkel, amelyek implikált szubjektívizációs eljárásaikkal az elbeszéltek eseményt egyrészt tárgyilagosan leírhatóvá teszik, másrészt ellenkező hatással a saját elbeszélő nézőpontot közvetve, de hatásosan érvényesítik.

A mindenkori beszélő valamilyen perspektívát, többnyire a saját nézőpontbeli kiindulópontjából felépülő viszonyban áll saját szövegével. A szöveg és a megértett beszédhelyzet, valamint a beszélő közötti kapcsolatot a nézőpont vagy az episztemikus lehorgonyzás mellett a szubjektívizáció is kifejezi. A beszélő mint szubjektum és a mondat által kifejezett jelenet résztvevője mint szubjektum megkonstruálása, azaz mondatbeli nyelvi kifejezése közötti különbség vagy azonosság a szubjektívizáció és az objektívizáció jellemzőiben mutatkozik meg (vö. Benveniste 1971). Általános értelemben a szubjektívizáció a beszélő vagy valamely más cselekvő nem kifejtett, azaz bennfoglalt jelenléte, cselekvésének, attitűdjének vagy hiedelmeinek a rejtett kifejezése által, egy mondatban vagy szövegrészletben, anélkül, hogy a mondat vagy szövegrészlet nyílt és objektívizált résztvevőjévé válna (ehhez lásd Athanasiadou–Canakis–Cornillie eds. 2006; Langacker 2006; Lyons 1982; Traugott 1989, 1995; Athanasiadou–Canakis–Cornillie 2006; Kugler 2013; Tolcsvai Nagy 2017a: 306–9; 462–6).

A szubjektívizáció során a konceptualizáló szubjektum, leggyakrabban a beszélő – mint a mondatbeli jelenet fogalmi megalkotója – rejtetten jelen van a mondatban, de az általa megkonstruált jeleneten kívül marad. A szubjektívizáció a rejtett konceptualizáló jelenlét jelölése, amelyre az önmagára irányuló figyelem (önreferencia, önazonosítás) általában teljes hiánya jellemző, miközben a kifejtett jelenet mint a konceptualizálás célja feltűnő, jól körülhatárolódik, megértése kellő pontossággal történhet, vagyis objektívizált (Langacker 2006: 18). Aszimmetria van a szubjektívizált és objektívizált elemek között. Egy kifejezés jelentése általában tartalmaz szubjektívan és objektívan konstruált elemeket. A szubjektívan konstruált elemek közé tartozik elsősorban a beszélő és másodlagosan a hallgató, a mondatbeli jeleneten kívüli konceptualizáló szerepükben.

Kazinczy pontosan ezt a kettősséget működteti kifinomult beszédmóddal a *Pályám emlékezete* szövegében: egyszerre beszél el objektívizáltan egy-egy eseményt, miközben saját magát egyszerre objektívizáltan és szubjektívizáltan jeleníti meg,

és egyúttal egyes értékelő vagy perspektiváló elemeket implikálva, szubjektívizációs módszerrel konstruál meg. Az alábbi idézet röviden is példázza e beszédmodot:

(1) „Eltöltvén esztendőt a’ Poeticában, most már a’ Rhetoricába kelle általvitetnem. De én kértem anyámat (atyám ekkor fogott nagyatyámmal Nyitrába járn) hagyna veszteg még egy esztendeig. A’ férfilelkü asszony elakada kívánságom’ szokatlanságán, ’s bejött Patakra, hogy a’ Professorok’ tanácsával élhessen; rettegett, hogy hátra maradtam, ’s azért akarok vesztegleni” (476).

Az 1771. évről, a sárospataki kollégiumban töltött évekről szóló részletben a fő esemény a diák Kazinczy kívánsága és ellenállása: még egy év poétikát kívánt tanulni, ez kötötte le igazán. Ezt alapvetően tárgyilagosan, objektívizálva beszéli el, mintha mással történt volna a kívánság és annak elutasítása. A történetnek maga a főszereplője azonban az elbeszélő, aki tehát egyszerre főszereplő és elbeszélő. Ezt a kettősséget az E/1. lehorgonyzó igei és birtokos toldalékok jelzik, amelyek egyszerre jelölik a színen lévő, ott cselekvő szereplőt és egyúttal a diskurzustér középpontjának (az alapnak) legfőbb elemét, a jelenetben nem részt vevő beszélőt, akihez a megkonstruált esemény le lett horgonyozva. Az E/1. tehát egyszerre objektívizált és szubjektívizált. Az idézett részből érdemes még a *férfilelkü asszony* kifejezést szemügyre venni. A *férfilelkü* melléknév Kazinczy anyjának olyan összetett jellemvonásait hozza felszínre, amelyek igen lényegesnek bizonyulnak az elbeszélő számára, ugyanakkor azokat implikálva jelzi, nem fejt ki részletesen, felsoroló módon. A *férfilelkü* melléknév egyszerre utal az anya határozottságára, elszántságára és döntést hozó képességére, egyúttal pedig (és itt jelenik meg a teljes erővel a szubjektívizációs mozzanat) az elbeszélőnek arra a véleményére, hogy családi ügyekben a határozott döntés a férfié, nem a nőé.

Az ekképp jellemezhető elemi és az összetett jelentésképzésnek az aktusai közé tartozik az én önreferenciális és önreflexív megjelenítésének specifikus módja, az elbeszélés lehorgonyzó deiktikus igeidőinek (főképp a kétféle múlt időnek) az alkalmazása, valamint az események további résztvevőinek nyílt és implikált jellemzése, az elbeszélő hozzájuk való viszonyának szubjektívizációs módja. Az alábbiakban e három jellemző bemutatása olvasható.

4.1. Az én, a szubjektum

Bizonytal az elbeszélő szubjektum, az én közvetlen és jelölt nyelvi megformálása az egyik legfontosabb összetevője az én megkonstruálásának a *Pályám emlékezete* szövegében. Az én itteni szerepét két értelmező nézőpontból érdemes megközelíteni: az egyik a szubjektum modernségbeli interpretációja, a másik a *Pályám emlékezete* és az önéletírás viszonya.

A 18. század végén a személyiség, az individuum művészi és kulturális előtérbe kerülése és a közösséggel (immár egyre inkább a nemzettel és kultúrájával és nem az uralkodóval) való kölcsönös viszonya a szubjektum önreferáló és önreflexív tényezőit és lehetőségeit helyezte a figyelem előtérbe.

Innen nézve szubjektum a hermeneutikai filozófia értelmezésében az az entitás, amely „létében megérti magát”, vagyis a jelenvalólét (más fordításban *ittlét*, Dasein)

(Heidegger 1989: 142). Másképp fogalmazva: „a szubjektum maga az önreferencia a megismerés és a cselekvés alapjaként” (Luhmann 1998: 868). A szubjektumot eképp a történetiség jellemzi. A szubjektum az alapul szolgáló, „hordozó” valóság, amely lényegében egy „rajta nyugvó”, „hordozott” valóságra való vonatkozást fejez ki. Ugyanakkor „az ismeret úgynevezett szubjektumának ugyanaz a létmódja, mint az objektumnak, [...] bár a szubjektum-objektum ellentét helyénvaló ott, ahol a res cogitansszal szemben az objektum valami egészen más: a res extensa” (Gadamer 1984: 361).

A hermeneutikai megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a megismerő és cselekvő ember többek között a környezetével összekapcsolódva az, ami és aki, és többek között már eleve azért olyan, mert abban a közegben létezik, ahol létezik. A világbeli dolgok és jelenségek megismerése e dolgok és jelenségek között elhelyezkedő ember által lehetséges, és nem valamely külsőleges, abszolút tárgyias nézőpontból. A szubjektum-objektum racionalista eredetű, objektivista klasszicista szembenállása feloldódóban volt a 18. század végén, és ez a folyamat összetalálkozott Kazinczy személyes beállítottságával.

Az E/1. prototipikusan a beszélő. A beszélő a referenciális jelenetben önmagát nemcsak E/1.-ként, hanem egyúttal kívülről is látja, „ugyanabból a »külső« szempontból nézi, mint amelyből a másik személyt és a tárgyat” (Tomasello 2002: 107). A *Pályám emlékezete*ben rendszerszerűen nincsen közvetlen, nyílt reflexió magára az elbeszélésre mint műveletre, ez a tényező is implikálva van beépítve a szövegbe, az E/1. jelöltségén és összetett tartalmán túl például a rövid, gyakran anekdotaszerű történetelbeszélések és leírások formájában.

Az E/1. beszélő konstruálása a kettős nézőpontból a következő összetevőket tartalmazza:

- a konceptualizáló beszélő a diskurzustérben az alap,
- a jelölt beszélő a színen az elsődleges szereplő, referenciapont, az alaphoz lehorgonyozva,
- a jelölt beszélő:

a beszélő nézőpontjából	E/1. ~ én
	a) önreferáló (a beszélő számára)
	objektívizált
	b) deiktikus
	szubjektívizált
- a hallgató nézőpontjából

E/1. ~ te
a) referáló (a hallgató számára)
objektívizált
b) deiktikus
szubjektívizált

A *Pályám emlékezete* mondataiban, szövegrészeiben ezért tűnik olyan természetesnek az E/1. nyelvtani alak: az elbeszélő a jelzett kettősségekben formálja meg

az eseményeket: egyrészt kívülről szemlélve saját magát mint cselekvőt vagy mások cselekvéseinek (nyelvtani és valós) elszenvédőjét objektivizálva, másrészt elbeszélő szemlélőként, történetkonstruálóként belülről láttatja ugyanezt, szubjektivizálva. Ez éppen azért lehetséges, mert miközben az E/1. szubjektivizált volta természetes, addig a másokról, közös szereplőkről való szubjektivizált beszéd viszont kevésbé. Ehhez képest jelennek meg a többi szereplő E/3. alakú megnevezései és említései, illetve az egyenes idézettségű párbeszédekben az E/2. alakok; például a (2) részletben (510).

(2) „Midőn én 1789. Novemb. ismét egy útát tevék Bécsbe, Pestre érvén, megszállottam a' Fejér-Farkas fogadóban (illy fogadó ma nincs) 's cselédemre bízám, válasszon szobát; magam mentem Rádayhoz. Áltellenben lakott a' fogadóval azon háznál, hol ezidén Kulcsár Ujságírónk meghala; ő a' felső soron. A' grádics' rostélyajtáját nyitva levén, felléptem a' folyosóra. Ráday elméne mellettem, szemekink összeakadtak, rám ismert, de az őtet el nem akasztotta; ment, 's veszekedett cselédjével, hogy belé hangzott a' ház. Megfordúljak e, bemenjek e, nem tudtam; de minekelőtte tanácsot adhaték magamnak, beléptem a' nyitva hagyott ajtón, 's az egyik ablakszögbe vonám-meg magamat.”

Az E/1. beszélő itt (mint a szövegekben általában) feltűnő, aktivált, könnyen hozzáférhető entitás, emberi lény, a figyelem középpontjában állva, folyamatos referenciapontként funkcionálva, ahonnan kiindulva a további ismeretelemek hozzáférhetővé válnak. Az olvasó végig tisztában van azzal, hogy egyetlen elbeszélő szólal meg, az E/1. rá vonatkozik, úgy, ahogy azt a mű címe és a vele együtt álló szerzői név meghatározza.

Emellett a Kazinczy-mű mint írott szöveg esetében az elbeszélő az olvasó számára közvetettebben jelenik meg, a te közvetlensége háttérbe szorul, ám ezt pótolják a szubjektivizációs eljárások, amelyek bennfoglaltan mégis közel hozzák az olvasóhoz az elbeszélő nézőpontját. Ez tapasztalható a fentebb idézett (1) szövegrészlet *férfiilekü asszony* kifejezésének megformáltsága által.

E ponton kapcsolható az elemzéshez az önéletírás szövegtípusa. Az önéletírás egyik fő típusában az elbeszélő személyisége mintegy teljes mértékben háttérbe szorul, vagy meg sem jelenik (például Montaigne esetében), míg a másik fő típusban a személyiség globális egysége a kiinduló alaptétel (erre példa Rousseau írása) (vö. Nagy 2007: 560). Az első esetben az élettörténet (a sors) vagy az élettörténetből levont általános következtetések, bölcsességek, világmagyarázat a meghatározó, míg a második esetben a személyiség belső története, morális és érzelmi küzdelmei döntőek az események folyamán. Másrészt több változata ismeretes a dokumentálás („referencialitás”) és a fikció közötti önéletrajzbeli viszonyoknak, amely akár az író szubjektum eltűnését is eredményezheti az írásban mint gyakorlatban (Nagy 2007: 559).

A *Pályám emlékezete* olyan önéletírás, amelyet a dokumentálás szervez, az események mint életpizódok kronologikus elbeszélésével. lényegesebb azonban, hogy a mű az önmegfigyelés aktusaira is épül, amelyet a visszafogott, implikált bensőségesség jellemez, és ahol az élettörténet a személyiség története, de nem tekinthető valomásnak. A személyiségtörténetet általános esztétikai és morális elvek fogják keretbe, e keret azonban nem kíván teljes világmagyarázatként megjelenni, inkább a személyes cselekvés autentikus közegeként formálódik meg, már a *Pályám emlékezete* legelején,

a képzés és az önképzés természetes elvártságának nem túlhangsúlyozott, de tudatosan számon tartott elemeiben. A Kazinczy életvilágbeli döntéseiben is megjelenő esztétikai világszemlélet (vö. Tolcsvai Nagy 1996), a világ dolgainak a személyes ízlésen történő átszűrése így kapja meg a fontosságát.

Ilyen értelemben Kazinczy írása különbözik a klasszikus emlékiratoktól éppúgy, mint a korábbi magyar hagyományoktól (Bethlen Miklós vagy Bethlen Kata önéletírásaitól), de éppígy a kortárs Coleridge művétől is (Biographia, 1817).

A *Pályám emlékezete* tehát nem nagy elbeszélés, azaz nem „külső” történetírás a sorsdöntő nemzeti vagy világesemények értelmezéseként, a világegyetem értelmének kereséseként. Az eseményelbeszélések gyakran kis részletekre összpontosítanak, amelyek jelzik az elbeszélő spontán élményen alapuló, ám az elbeszélésben pontosan felépített nézőpontját, egyúttal metonimikusan és metaforikusan is rávilágítanak egy esemény globálisabb és lokálisabb vonatkozásaira. Ilyen leírás II. József sárospataki látogatásának az alábbi részlete, amely kitér a császár ruhájának foltzott könyökére (475–6):

(3) „Egyszerre hír terjede-el, hogy II. József (1770. Máj. 20-d.) Patakon fog ebédelni. Más atya megeléglé vala, ha gyermeke a' Császárt szekerében pillanthatta volna meg; ő bejőve, 's a' jobb Nézők közzé vezete-el. Megérkezének a' szekerek; a' Császár beméne szobájába; de ki is jött, porszínű felső kaputban, hónja alá fogván zöld viaszvaszszonnal bevont félsphéra-formájú úti-kaskétját, széles ellenzővel; 's deák nyelven tudakozá, melly helyeken fog váltani lovakat Munkácsig; azt feljegyzé Zsebkönyvébe, meghajtá magát, 's elzárkozott, hogy ebédig dolgozhassék. Ebédje alatt megengedteték a' bemenés, a' férfiaknak háta megé, az asszonyoknak szembe. Maga, a' hét személyre terített asztalnál, jobbra, az utolsó széket foglalta-el; balja mellett sógora ült, Albert Lengyel Kir. 's Tescheni herczeg, e' mellett Lascy (olv. L a s z c z y), legfelül Nostitz Generalisok. A' Vice-Ispán nekünk is, gyermekeknek, megengedé, hogy a' Császárnak tányért nyújtsunk. Álmélkodva látám itt, hogy könyökén foldozva volt a' zöld uniformis; még inkább álmélkodva, midőn a' bort soha nem ivó Fejedelem, a' bor' színét tekintvén, ezt kérdé: I s t e v i n u s T o k a j i n u s? útálva a' vesztegetést és czifrát, példát akara adni a' foldozott-könyökű kabáttal.”

De ez nem is a belső érzelmi élettörténet, nem a szelf históriája. Inkább a közvetlen élmények, tapasztalatok általi folyamatos reflexió és önreflexió, önmegismerés – saját személyiségét állítja fel, az olvasó számára fokozatosan, de visszatekintve. Az elbeszélésben egyszerre érvényesül az érintett szereplőkkel szembeni elkülönülés, távolságtartás, egyben közvetlen együtt cselekvés, a beleélés, amely a vele megtörtént események további szereplőinek nézőpontját is bennfoglalja, mint a (2) részlet folytatásában, a Ráday gróf házában zajló konfliktus további leírásában (510):

(4) „Az Öreg jött, lármázva mindég, 's hozta író-tollát jobbujában, leült, folytatta az írást, felkölt, kiment, ismét elkezdé veszekedéseit a' cseléddel, ki addig vala ingerelve, hogy a' dudogást visszaadá. Úgy tetszék, rá-ijeszte a' cseléd, mert most valamivel csendesebben tére-vissza; leült, írt, 's előkiáltá a' tiszteletlent. De illy okos, illy öreg ember, hogy lóhet illy bakot, hogy kezébe adják a' levelet, és még sem kérdi-meg, hogy a' válaszáért eljönnek e, vagy azt hova vigyék. Lássá Kend, az ember beteg, segédemre van szüksége; tudom hogy Budán tartózkodik, de nem tudom hol; küldeném neki a' segédemet,

's nem tudom hova; a' Kend' lelkén fekszik a' vétek, hogy eggy szegény ember segéd nélkül marad. – Az elkinzott cseléd nem látta jobbat mint ezt felelni: Ne higgyen Nagyságod a' fertelmes németnek; ha beteg volna nem hozta volna maga ide egészen Budáról. Rá-szoktak Nagyságodra; azt hazudják hogy bajok van, mert tudják hogy nem mennek-el üresen. – 'S ekkor vala még a' nagyja!"

Az elbeszélő beleélő eljárásával, együttérzően és kissé ironizálva is perspektiválja az olvasó számára a történetbeli cseléd helyzetét, a *tiszteletlen* és az *elkinzott cseléd* nominális kifejezésekkel. Ezt erősíti az *Öreg* bizalmas és rokonszenvező kifejezés is az elbeszélő részéről Ráday felé, a patriarchális viszonyuk metonimikus jelzéseként. Jól látható tehát, hogy az elbeszélő saját nézőpontja, saját kiindulópontja mint referenciapont nagymértékben meghatározza a konstruálás módját, a beszédmódot.

4.2. A lehorgonyzott igeidő perspektíváltsága

Az emlékirat rendszeren múltbeli események elbeszélése. A múltbeli eseményeket múlt időben szokás elbeszélteni. Ez a látszólag grammatikai és narrációs jellemző Kazinczy írásában összetett és változatos megvalósulásokat mutat. Az *-á*, *-é* jelölésű elbeszélő múlt és a *-t* jelölésű egyszerű magyar múlt időket Kazinczy bőségesen váltogatja. És bár nem fedezhető fel a két múlt idő között szigorú funkcionális elkülönülés, a fő irány jól kirajzolódik, mint az alábbi részletben (478):

(5) „Egy nap (1774.) tavasz' elején atyám 's anyám látni jövének. Minthogy Regmecz Patakhhoz csak három órányi távolban van, még az nap haza tértek. Szokatlan aggodalom rohana rám elválásokkor. Felszökém szekerekre, 's messze kísérem el Újhely felé.

Harmad nap múlva üresen jöve szekerek azon izenettel, hogy a' Katonai-Orvost küldjem ki, mert atyám rosszul van, 's a' Vármegye' Orvosa fálura vitetett. Mentem én is, 's ott maradték. – Mártzius' 20-dikán elhala, élte' 42-dik esztendejében; 's 38 esztendő's Özvegyét hét élő gyermekkel hagyá, a' nyolczadik öt holnap múlva leve meg.”

A két múlt idő értelmezéséhez az alábbi tényezők figyelembevételre szükegnek.

- a nyelvtani idő összefügg az idő általános (nem csak nyelvi) feldolgozásával;
- a két múlt idő szignifikáns mértékben különbözött a 19. században is, funkciójuk egymáshoz viszonyítva működött;
- a múlt idők, mint az igeidők általában, csak az ige belső időbeliségével és a mondat időszerkezetével együtt értelmezhetők.

Az igeidőt nem hozzáragasztjuk az igehez, hanem az ige által kifejezett időbeli folyamatot a beszélő beszédidejéhez viszonyítjuk a mondatban.

Az inherens idő a folyamatot kifejező nyelvi szerkezetek jelentésében pillanatnyi állapotok (azaz most-pontok) sorozata. Például a *megy* ige járással végrehajtott helyváltoztató mozgást fejez ki, amelyet a mozgó élőlény saját akaratból és energiaforrásból hajt végre. A *megy* ige a meghatározott mozgást időben fejezi ki, a moz-

gást pillanatnyi állapotok sorozataként. Ezek a pillanatnyi konfigurációk váltanak át sorban egymásból a következőbe. Ennek a jelentésnek a megkonstruálása szekvenciális feldolgozással (szekvenciális letapogatással, szkenneléssel) történik meg (vö. Langacker 1987, 2008). Az egymásra következő pillanatnyi állapotok időbeli feldolgozása a szekvenciális letapogatás.

Az igenek tehát kétféle ideje van: az egyik a belső idő (az inherens temporalitás), a másik a mondatbeli igeidő. A belső idő minden szótári igeire jellemző, hiszen minden ige folyamatot fejez ki, amely időben történik: *megy, áll, van, esik*. Az igeik azonban nem magukban állnak a szövegben, hanem mondat szerkezetek középponti részét képezik, ahol a beszélő nézőpontjának, konstruálási módjának, beszédidejének megfelelően valamilyen igeidőbe kerülnek, amelyet alakilag is kifejezünk. A *megy, áll, van, esik* ige folyamatot fejez ki, amely folyamat megtörténhet a jelenben, megtörténhetett a múltban, és bekövetkezhet a jövőben is. A kétféle idő egyszerre és egymásra hatva érvényesül a mondatban, a szövegben, úgy, hogy összekapcsolódik egy harmadik idővel, a beszéd megértésének az idejével.

Miképp a korábbi, a kódexek korából származó szövegek elemzései is mutatják, az elbeszélő múlt a beszélőhöz képest episztemikus közvetlenséget, az átélést és a szemtanúságot fejezte ki, míg az egyszerű múlt a beszélőtől eltávolított múltat. Vagyis az elbeszélő múltban megkonstruált történet azt a hatást kelti, mintha a beszélő élőben közvetítené az eseményt, holott az már korábban megtörtént. Az elbeszélő múlt alkalmazását a beszélő szubjektívizációs eljárással hajtja végre: az episztemikus közvetlenséget vagy a szemtanúságot impliciten ezzel az igeidővel jelzi, azaz bennfoglalt jelenléte, attitűdjének vagy hiedelmeinek, nézőpontjának a rejtett kifejezése által, egy mondatban vagy szövegrészletben, anélkül, hogy a mondat vagy szövegrészlet nyílt és objektivizált résztvevőjévé válna (vö. Traugott 1989; Langacker 2006; Kugler 2013).

A két múlt idő összehasonlítása során feltűnik, hogy fontos tényező a beszélő (vagy konceptualizáló) implicit hiánya az egyszerű múltban és implicit jelenléte az elbeszélő múltban.

E variabilitásnak az episztemikus közvetlenség mellett másik megnyilvánulása az evidencialitás: a megnyilatkozási tudásnak, az evidencia forrásának, típusának nyelvi jelölése (lásd Aikhenvald 2004; Kugler 2015) – az egyszerű múltban ennek nincsen jele, az elbeszélő múltban közvetlen evidencialitás, szemtanúság esetén gyenge vagy közvetett változat érvényesül.

A prototipikus egyszerű múlt a 19. századi használatban, szembeállítva az elbeszélő múlttal, a következőképpen jellemezhető (vö. Langacker 2002; Brisard 2002; Tolcsvai Nagy 2017b; Mohay 2018), függetlenül a folyamat határolt vagy határolatlan voltától és időtartamának hosszától:

- a folyamat múltbeli, tehát nem tapasztalható közvetlenül a beszélő által, nem a beszéd ideje alatt megy végbe, nincs megismerő közvetlenség, a konstruáló távolsága, vagyis a közvetett megismerés, a szemtanúság vagy az átélés hiánya a meghatározó;
- nincs közvetlen megfelelés pillanatnyi állapotoként, vagyis most-pontonként az elbeszélő folyamat és a megértés (a beszéd) folyamata között, azok

nem párhuzamosak, a feldolgozó folyamatot csak egészben, de időbelifolyamat-jellegében dolgozza fel a megértő;

- egyértelműen megmutatkozik az elbeszélő esemény múlt ideje és a beszéd jelen ideje közötti időbeli különbség, valamint a körülmények, korok közötti különbség.

E tulajdonságokból eredhet a „befejezett” hatás.

A prototipikus elbeszélő múlt a 19. századi használatban, szembeállítva az egyszerű múlttal, a következőképpen jellemezhető, függetlenül a folyamat határolt vagy határolatlan voltától és időtartamának hosszától:

- viszonylag rövid, a konceptualizáló szeme előtt lezajló időhorizont a jellemző (Luhmann 1998: 1008);
- az elbeszélő esemény múltbeli, a beszélő nézőpontja az esemény elbeszélésében mégis belülről érvényesül, a meghatározó a megismerő közvetlenség, vagyis a konstruáló közelsége, a közvetlen tapasztalása, a szemtanúság vagy az átélés megléte, mintha a beszélő közvetlenül tapasztalná a felidézett eseményt, annak idejét;
- közvetlen megfelelés van pillanatnyi állapotoként, vagyis most-pontoként az elbeszélő esemény és a megértés folyamata között, azok párhuzamosak, a múltbeli folyamatot pillanatnyi állapotoként dolgozza fel a megértő, a saját feldolgozásának pillanatnyi állapotaival párhuzamosan;
- a beszélői jelen és az elbeszélő múlt folyamata közötti távolság nincsen előtérbe helyezve időben, térben, körülményekben, kultúrában, mindez kívül esik a figyelmi hatókörön, éppen a közelség van jelölve, az, hogy a beszélő a múltbeli valóságban otthonos, a megkonstruált jelenet(sor), esemény számára ismert, köze van hozzá.

E tulajdonságokból eredhet a „folyamatos” hatás.

Hozzá kell tenni, hogy e két igeidő funkcionálásában további tényezők is szerepet játszanak. Ilyen az igeik idő- és eseményszerkezete általában, illetve ilyen a 19. században még gyakori szenvedő szerkezet, a létigés múltak és a határozói igeneves időszerkezetek sora.

Kazinczy a *Pályám emlékezete* című művében igen sűrűn élt az elbeszélő múlttal, meglehetősen, bár nem teljes következetességgel, de a fő irányt tartotta. Ebben a variabilitásban azt lehet tapasztalni, hogy az egyszerű múlt is előfordul olyan helyeken, ahol az elbeszélő jöhetne. A múlt idők közötti szerepkülönbség a nézőpont-irányítás egyik fontos eljárása itt. Az egyszerű múlt azt jelöli, ami szokás, általános, hosszabb távú vagy hosszabb érvényű vagy lezárult a múltban. Az elbeszélő múlt ezzel szemben azt fejezi ki, ami közvetlen élmény, valós vagy elképzelt. A két igeidő közötti váltások egyfajta episztemikus közelítés-távolítás rendszerben, zoomolásként működnek. A fentebb (5)-ben idézett részlet ezt mutatja be. A közvetlenül tapasztalt és mintegy élőként felidézett epizódok elbeszélő múltban vannak megkonstruálva:

- (6) atyám 's anyám látni jövének
aggodalom rohana rám
üresen jöve szekerek [szekerük]
ott maradék
elhala
hét élő gyermekkel hagyá

A közvetlenül nem tapasztalt és ezzel együtt lezárt epizódok egyszerű múltban vannak:

- (7) még az nap haza tértek
Mentem én is

A váltott múlt idők a helyzet drámaiságát érzékeltetik azzal, hogy az elbeszélőt közvetlenül érintő (például a hozzá közeledő mozgás) vagy saját maga által végzett események a saját közvetlen tapasztalásában elbeszélő múltban vannak, miközben az elbeszélőt közvetlenül nem érintő események (például a tőle távolodó mozgás) egyszerű múltban. A *Pályám emlékezete* egy másik részlete szintén tisztán mutatja a két igeidő közötti funkcionális különbséget (473):

- (8) „Bossányi Ferencnek ifjabb, sőt még férfi éveiben is, igen szép keze-írása volt, 's sorai egyenest folytak mind oldalt, mind legelé, mintha lineázva volna a' papiros: most reszkete jobbja, 's nagy fáradtsággal, de még mindég egyenest és igen csinosan írt; 's ez miatt hol patvaristát tartta, még hivatalt nem viselvén is, hol írni-tudó inast”.

Ebben a részletben az elbeszélő által Bossányi Ferencnek közvetlenül nem tapasztalt, megélt férfi éveiről egyszerű múlt időben szól az elbeszélő („szép keze-írása volt”, „sorai egyenest folytak”), amit viszont közvetlenül tapasztal, lát, azt elbeszélő múltban mondja, a megismerő közvetlenséget leképezve, megerősítve a most közvetlenségének múltbeliségével („most reszkete jobbja”). Ehhez képest a „mindég egyenest és igen csinosan írt” habituális cselekvés, ezért egyszerű múltban lehet.

A *Pályám emlékezete* egyes részleteiből az igeidők alkalmazásával, a múlt idők funkció szerinti (bár nem szabály szerinti, de tendenciaszerű követésével) nem csupán az egyes eseményekhez való elbeszélői perspektíva válik az olvasó számára hozzáférhetővé, hanem egyúttal az a viszony is, amelyet az elbeszélő magának az elbeszélésnek a során magának tud, megkonstruálva az az episztemikus közvetlenség vagy közvettség változataiban. Az ugyanis az elbeszélő én személyiségének összetevője, hogy mit tart magához közelinek, és mit nem, mi az, ami közvetlenül érinti őt személyében, és mi az, ami nem, ami semleges. A megismerő és az utólagos átélő közvetlenséget az elbeszélő múlt jelöli, míg a lezárt, befejezett múltat az egyszerű múlt, legalábbis az esetek nagy részében.

4.3. A társszereplők nyílt és szubjektívizációs minősítése

A *Pályám emlékezete* itt vizsgálendő harmadik énkonstruáló eljárása a társszereplők nyílt és szubjektívizációs minősítése. Kazinczy elbeszélőként előszeretettel nyilatkozik azokról az emberekről, akikkel az évek során dolga volt, és nem csupán pozitív vagy negatív értékek szerint, hanem egyes karaktervonásokat is gyakran kiemel, tömören jellemezvén az illetőt. Ez az eljárás látszólag jellemzés és egyúttal viszonyépítés, vagyis annak általában rövid jelzése, hogy maga az elbeszélő milyen viszonyban állt a szóba hozott személlyel. Valójában azonban visszacsatol magának az elbeszélőnek a személyiségére is, e személyiség szövegbeli továbbkonstruálására. Az olvasó ekképp további árnyalatokat érthet meg az elbeszélő én személyiségvonásairól annak alapján, hogy milyen emberekhez miképp viszonyul, nyílt és bennfoglalt jellemzésekkel.

A (9) szövegrészletben jól azonosíthatók a minősítések, mind objektívizált, mind szubjektívizált formában (471–2).

(9) „Nagyatyám Bossányi Ferencz [...] Erkölcei szeplőtlenek, gondolkozása magas, érzése hív és szent. Egyedül abban gyenge, hogy hamar fellobbanásaiban villámlott és mennydörgött, mint az e' részben is híres Baranyi; mind ketten a' kor' szokása szerint, nem szív' vadságából. [...] Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömeül voltak, nem hasznára; pásztorai a' szerint számolának, a' mint magoknak tetszett; legtetemesbb hívtelenségeiknek villámlás és mennydörgés volt büntetések, vagy a' szolgálatból kiesés.”

Bossányi Ferenc jellemzésében az egyik fő összetevő a tárgyilagosság, az objektívizált jelzők alkalmazása. A *szeplőtlen, magas, hív és szent* melléknevek közvetlenül, áttétel nélkül mutatják be azt a személyt, akit az elbeszélő nagyra értékelt. Emellett olyan kifejezések is olvashatók, amelyek a megismerő közvetlenségen alapulnak szubjektívizáltak. Ilyen kifejezés a *villámlott és mennydörgött* igealak, amely a leírt személy erős indulatait érzékelteti. Ezek az igék Bossányi Ferenc „hamar fellobbanásait” mint történő folyamatokat képezik le, az elbeszélő nézőpontjából, egész pontosan abban a módban, ahogy ezek az indulati kitörések közvetlenül érzékelhetők voltak az unoka számára, az indulat kifejezésének hangzó és látható összetevőjét előtérbe helyezve. Mindkét jellemzési mód metaforikus, de nem teljesen azonos jelleggel. A tárgyilagos melléknevek konvencionálisan metaforizálnak, itt kisebb a szemantikai távolság a két összekapcsolt fogalom (fizikai és morális tisztaság, térbeli magasság és nagy érték) között, amennyiben egyáltalán felidéződik a kiinduló fogalom. A szubjektívizáló igék esetében nagyobb a szemantikai távolság a természeti és az indulati kitörés között, a kifejezés – ebben a szerkezeti formában még inkább – egyedibb. A beszélői perspektíva, az implicit értékelés példabeli erősen szubjektívizált voltát erősíti a nyílt pontosítás, amely enyhíti a magatartás komolyságát: „nem szív' vadságából”.

A (10) idézetében a finom ironizálás (a „literaturai dolgozás” idővesztés a pipázgathoz képest, Magyarország „sivatag hotentóti föld”) szintén erősen szubjektívizált,

amennyiben a visszhangszerkezetben éppen a művészet az értékes, az ország pedig tartogat értéket is (497):

(10) „Kineveztetésemet az iskolákhoz leginkább köszönhetem a’ Gróf Török Lajos’ atyai szeretetének, de literaturai dolgozásimnak is valamely részben, a’ mit sokan idővesztésnek néznek, ’s épen azok az agarázást, kártyázást, pipázgatást nem annak. Egy szomszédunk lehozá bécsből Czirjék Mihály Testőrt, mátkájával, hogy a’ boldog pár, ha a’ leány hozzá tudna szokni azon sivatag hotentóti földhöz a’ mit Magyar országnak halla mondatni, állandó lakást vegyen benne. Látván ez hogy Czirjék olvas és ír, beszéllé neki hogy félórányra az ő lakásához is van egy ifju ember, ’s az is mindég írogat.”

Harmadik példaként egy anekdotaszerű epizódot érdemes idézni (11)-ben, amelyben a történetben felbukkanó Voltaire először laza és patriarchális, de a kontextusban kissé ironizáló megnevezést kap (*Öreg*), majd az *öreg Csábító* kifejezés egyértelműen implicit értékelést tartalmaz az elbeszélő részéről, a *csábító* melléknév többféle megértési lehetőségeiben, ismervén Voltaire életvitelét, nyilatkozatait és műveit (530):

(11) „Fekete a’ maga francia Verseit két Kötetben adta ki, M e s R h a p s o d i e s cím alatt, ’s egy példányát két általag Tokaji borral küldötte-meg Voltairnak. Az Öreg megköszönte a’ kettős ajándékot, francia atticismussal azt vetvén mellé, hogy bora jobb mint verse. – Így beszéllé nékem ezt Fekete; mások másként. Talán mivel a’ mit én francia atticismusnak nevezék itt, nekik gorombaságnak látszik. Kértem a’ Generálist, engedje látnom az öreg Csábító’ írását, de a’ levél Fóton vala.”

A *Pályám emlékezete* egyes részleteiben az elbeszélő a nagymértékben objektívizáció vagy szubjektívizációs minősítések alkalmazásával, azok egymással történő válogatásával, az elbeszélő nézőpont ilyen közelítő és távolító változtatásával az egyes események társszereplőinek bemutatását adja, egyúttal e társszereplőkhöz való viszonyát nyíltan vagy bennfoglalva jelzi, ekképp saját énjének nyelvi megkonstruálást így is végzi.

5. Összefoglalás

A tanulmány Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezete* című művében az E/1. önreferáló és önreflexív konstruálási módjait, azon belül az ezekhez kapcsolódó, saját magára és a társszereplőkre vonatkozó szubjektívizációs elbeszélő módok, jellemzések, megjegyzések viszonyait elemezte, a kognitív nyelvtan elméleti és módszertani keretében.

Azt mutatta be, hogy a *Pályám emlékezete*-ben az elemi és az összetett jelentésképzésnek az aktusai közé tartozik az én önreferenciális és önreflexív megjelenítésének specifikus módja, az elbeszélés lehorgonyzó deiktikus igeidőinek (főképp a kétféle múlt időnek) az alkalmazása, valamint az események további résztvevőinek nyílt és implikált jellemzése, az elbeszélő hozzájuk való viszonyának szubjektívizációs módja. A műben a szubjektum-objektum racionalista eredetű, objektivisták klasszi-

cista szembenállása már nem éles, az eseményleírást a szubjektívizációs eljárások az irodalmiság felé viszik el, a konstruáltság, de nem a fiktitás jelzései.

A *Pályám emlékezete* felszín szerint az események mint életpezódok kronologikus elbeszélése, valójában azonban a mű az önmegfigyelés aktusaira is épül, amelyet a visszafogott, implikált bensőségesség jellemez, és ahol az élettörténet a személyiség története, de nem vallomás. Az összetettséget pontosan mutatja az E/1. kettős jellege: szabatosan kijelölő, a beszélőt színre vivő önreferáló és önreflexív elem, miközben egyúttal a háttérben marad nem önmagáról tudó résztvevőként.

A tanulmány az én szubjektívizációs megkonstruálásának három megvalósulási módját vizsgálta.

Az elbeszélő saját nézőpontja, saját kiindulópontja mint referenciapont nagymértékben meghatározza a konstruálás módját, a beszédmódot. A közvetlen élmények, tapasztalatok általi folyamatos reflexió és önreflexió, önmegismerés önreferáló bemutatásában saját személyiségét állítja fel az elbeszélő. Az elbeszélésben egyszerre érvényesül az érintett szereplőkkel szembeni elkülönülés, távolságtartás, egyben közvetlen együtt cselekvés, a beleélés, amely a vele megtörténet események további szereplőinek a nézőpontját is bennfoglalja.

A *Pályám emlékezete* egyes részleteiből az igeidők alkalmazásával a múlt idők funkció szerinti elbeszélői perspektívája válik hozzáférhetővé, és ezzel együtt az a viszony is, amelyet az elbeszélő magának az elbeszélésnek a során magáénak tud, megkonstruálva azt az episztemikus közvetlenség vagy közvetettség változataiban. Az elbeszélő én személyisége összetevőjének bizonyul az, hogy mit tart magához közeleink, és mit nem, mi az, ami közvetlenül érinti őt személyében, és mi az, ami nem, ami semleges. A megismerő és az utólagos átélő közvetlenséget az elbeszélő múlt jelöli, míg a lezárt, befejezett múltat az egyszerű múlt, legalábbis az esetek nagy részében.

Kazinczy műve nem csupán történeti forrás, nem is csak művelődéstörténeti dokumentum vagy a magyar emlékirat-irodalom egy új fejezetének elsőrangú példája, hanem a felvilágosodás után kezdődő modernség személyiségkidolgozásának, énkonstruálásának élő szövege. További elemzésekre várnak Kazinczy más művei, főképp az itt nem tárgyalt önéletrajzok és visszaemlékezések, illetve a levelezésnek legalább egy része, hasonló szempontrendszer szerint, a Kazinczyról alkotott kép további elmélyültebb kidolgozása érdekében.

FORRÁS

Kazinczy Ferenc 2009 [1828]. *Pályám' Emlékezete* [I]. In: Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Sajtó alá rendezte: Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 471–531.

SZAKIRODALOM

Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
 Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert 2006. Introduction. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification*.

- Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1–13. <https://doi.org/10.1515/9783110892970>
- Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.) 2006. *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York. <https://doi.org/10.1515/9783110892970>
- Benveniste, Émile 1971. Subjectivity in Language. In: *Problems in General Linguistics*. University of Miami Press, Coral Gables, 223–30.
- Brisard, Frank 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, xi–xxxiv. <https://doi.org/10.1515/9783110899801.xi>
- Gadamer, Hans-Georg 1984. *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest.
- Gergely András (szerk.) 2005. *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2013. A szubjektívizáltság mutatói. *Magyar Nyelvőr* 137: 8–30.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Langacker, Ronald W. 2002. Deixis and subjectivity. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1–28. <https://doi.org/10.1515/9783110899801.1>
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticalization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York. 17–40.
- Langacker, Ronald W. 2008. Sequential and summary scanning: A reply. *Cognitive Linguistics* 19(4): 571–84. <https://doi.org/10.1515/COGL.2008.022>
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Lyons, John 1982. Deixis and subjectivity: Loquor, ergo sum? In: Jarvella, Robert J. – Klein, Wolfgang (eds.): *Speech, Place, and Action. Studies in Deixis and Related Topics*. Chichester, John Wiley New York, 101–24.
- Mohay Zsuzsanna 2018. *Múltidő-használat a középmagyar korban. A múlt idők középmagyar kori funkcióinak vizsgálata*. PhD-értekezés. ELTE, Budapest.
- Nagy Levente 2007. Az emlékirat-irodalom. 1704: Bethlen Miklós *Önéletírása*. In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 555–67.
- Orbán László 2009. Jegyzetek. In: Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Sajtó alá rendezte Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 783–1403.
- Szegedy-Maszák Mihály 1980. A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században. In: *Világkép és stílus*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 37–74.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. Esztétikai világszemlélet – szekularizált eszkatológia. Kazinczy életművéről. *Protestáns Szemle*, 77–90.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017a. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 207–466.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017b. A múltak átalakulása. Jelentéstani és narratív lehorgonyzó módosulások a magyar múlt időkben a 18. század után. *Magyar Nyelv* 113: 10–26. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.1.10>
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989. On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change. *Language* 65: 31–55. <https://doi.org/10.2307/414841>

Wellek, René 1970. *A History of Modern Criticism: 1750–1950. Volume one. The Later Eighteenth Century*. Jonathan Cape, London.

Tolcsvai Nagy Gábor
egyetemi tanár
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
<https://orcid.org/0000-0002-1780-3710>

SUMMARY

Tolcsvai Nagy, Gábor

Construing the subject in Kazinczy's memoirs *Pályám emlékezete*

The paper discusses the methods of subjectification (in Langacker's term) in the written memoirs of the Hungarian poet and writer Ferenc Kazinczy entitled *Pályám emlékezete*, published in 1828. This volume has an intermediate character between the classical memoirs focusing on fate, history and those presenting individual, subjective processes and episodes of feelings, emotional reactions to events. Kazinczy worked out a particular way of linguistic construal, resulting in a complex structure. On the one hand, his life episodes are described from an objectivizing perspective, with the narrator as one participant of the events, although in first person singular. On the other hand, the events and the other characters are introduced via subjectified constructions. In this sense the paper analyses the functional use of the two Hungarian past tenses: the simple past and the imperfective past, the latter expressing epistemic immediacy, i.e. the narrator recounts a past episode as if it happened at the time of the narration. Also, objective and subjective methods of person evaluation by the narrator is demonstrated. It is pointed out that subjectified expressions contribute not only to perspectivizing narration, but to the implicit albeit fundamental construal of the narrating subject as an individual, as a personality, in particular. Objectification and subjectification are harmonized in the complex semantic and deictic instantiations of the first person singular forms, in the course of Kazinczy's discourse.

Keywords: construal, imperfective past, memoir, objectification, personality, subjectification